

LIBRIS

We know
books

ALEXANDRU VAIDA VOEVOD

MEMORII

*Ultimul martor – Prăbșuirea
unui vis și ecoul unei epoci*

Paul Editions

Șos. Ștefan cel Mare nr. 15, Sector 2, București

www.pauleditions.ro

e-mail: pauleditions@gmail.com,

tel: 0730.660.427; 0731.884.583

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Vaida-Voevod, Alexandru

MEMORII VOL II/ Alexandru Vaida-Voevod – București:

Paul Editions, 2025

4 volume

ISBN general: 978-630-6588-78-7

ISBN vol. II: 978-630-6588-82-4

Paul Editions

propunerea ca noul împărat să ceară primului ministru maghiar prezentarea a trei proiecte de legi, privind: reforma electorală, impozite progresive și reforma agrară. Împăratul preia sugestia elaborată și o transmite primului ministru, cu ocazia deplasării la incendiul orașului Gyongyös, iar orgoliosul Ștefan Tisza bravează, prezentându-și demisia, la capătul călătoriei (1917). În felul acesta a fost răsturnat reprezentantul cel mai de seamă al unei oligarhii intolerante, de către principalul său rival parlamentar, după confruntări de cinci ani de zile, deschizându-se drumul spre celebra „Declarație de autodeterminare”, din același Parlament, de la 18 octombrie 1918.

În ultimul capitol, după cum îl și numește autorul „Mai câte o vorbă de glumă”, se relevă aspecte amuzante, începând cu primele confruntări, de la grădinița unitariană din Cluj, cu intrarea sa în parlamentul budapestan și cu ostracizarea sa, în urma incidentului din 1907. În sfârșit, în capitolul cu subtitlul „Mahalaua sufletească” sunt prezentate racilele societății românești interbelice și îndeosebi a celei bucureștene, reflectând formarea eterogenă, bizantină și fanariotă a caracterelor.

ALEXANDRU ȘERBAN

RĂZLEȚE

... Rezultatul examenului de primire - constând din două teze și apoi câteva obiecte oral - îl clasa pe Ioan¹ ca admis. El era desigur mai bine pregătit decât mine, iar certificatul lui de bacalaureat, pur eminent. Aceasta mi-a comunicat-o consulul general Holzinger, vicedirector, adăugând că tradiția „Academiei Orientale”² nu agreează doi frați în serviciu.

Energia mea, cu înclinări spre aventuri, țări și continente străine etc., a suferit o decepție de câteva ore. Apoi m-am înscris la Facultatea de Medicină, vechea mea dorință și înclinare.

Ca membru al României June³, împreună cu ceilalți colegi, am stat la dispoziția memorandiștilor. Dădusem, la 13 mai, ultimul din cele trei examene: zoologie cu Claus, mineralogie cu Schranf și botanică cu Wiesner⁴. În contact cu dr. I. Rațiu, V. Lucaciu, I. Coroianu și tovarășii lor, participând la toate manifestările și sfaturile, am ajuns, firește, în plină vâltoare politică. Făcusem cunoștință și cu dr. Karl Lueger⁵ și cu partizanii săi, mecanicul Ernest Shneider, dr. Pattai și Bianchini⁶, singurii deputați ai Partidului Tânăr Social-Creștin. Am început și gazetăria făcând pe reporterul „Tribunei”⁷.

Astfel, pe încetul, am fost atras tot mai mult de problemele politice naționale. În același timp, contactul cu Aurel C. Popovici⁸ a avut o influență determinantă asupra mea. Geniul său m-a smuls din direcția socialistă, față de care mă simțeam atras, [spunându-mi]:

— Mai întâi să emancipăm nația noastră de situația ei asuprită, apoi va veni timpul socialismului.

Postulatele Partidului Național nu erau decât postulate sociale, inclusiv dreptul limbii și al culturii, prin dobândirea egalei îndreptățiri. De aceea, am continuat totuși să citesc luptele retorice din Reichstag⁹-ul german, între Bebel și Eugen Richter¹⁰, de asemenea, literatura marxist-socialistă.

Am asistat la procesul Replicii la Cluj, când Aurel C. Popovici

fu osândit la 4 ani temniță de stat și 5.000 florini amendă. Am participat apoi la pregătirea impozantei demonstrații - prin prezența țăranilor și intelectualilor români, adunați la Cluj - la 5 mai [1894], în ziua începerii dezbaterii procesului Memorandului. Eram corespondentul „Tribunei”.

După ce martirii noștri au intrat la Seghedin (Rațiu, Lucaciu și Coroianu) și la Vác (Pop de Băsești, Mihali, Aurel Suci din Arad, Barcianu, Patiția din Alba Iulia, Comșa din Sibiu, Barbu din Reghin, Domide ș.c.l.¹¹) s-a făcut un obicei că mă chemau, când cei din Vác, când cei din Seghedin. Eu eram curierul de legătură, nu numai dintre ei, ci și cu prietenii lor din București. Făceam tura Vác-Seghedin-București și retur - Viena. Așa am ajuns să cunosc o mulțime de fruntași ai vieții politice, culturale și sociale românești, din patru unghiuri, și îndeosebi din capitală (unele episoade le-am descris).

Prin conducerea delegației studenților ardeleni la congresul studentesc din Buzău (1893) am ajuns să fac cunoștință cu contemporanii mei și să leg, cu mulți dintr-înșii, prietenii care au ținut toată viața. (Discursul meu de la Congresul Studenților din Buzău, publicat în „Tribuna”).

La colegii din Cluj și Budapesta mă opream de câte ori mă reîntorceam la Viena. Am fost înscris un semestru și la Facultatea de Drept din Budapesta și la Societatea „Petru Maior”¹².

La „România Jună” am ocupat pe rând funcțiile de secretar, viceprezident și prezident. Membri nu erau decât puțini, între 30-40 inși de la toate facultățile. Regășenii preferau Parisul, Anversul etc. Totuși, la societate domnea o viață destul de animată. Camaraderia noastră era o prietenie frățească. Dar anii aceia ar merita o descriere mai amplă. La tot cazul, eu îi datorez foarte mult „României June”. Înainte de toate, școala parlamentară, de a ști uza și abuzul de dispozițiile statutare și regulamentare, rutina de a dezbate, de a riposta etc. Fără ucenicia și perfecționarea în ședințele „României June”, nu aș fi dispus de pregătirea necesară spre a putea face față, mai târziu, situației din Camera de la Budapesta.

Toate societățile studențești din Viena își aveau culorile lor. Panglica o purtau la ocazii solemne și oficiale peste piept. În

decursul deceniilor, mai mulți președinți au încercat să introducă și la „România Jună” acest insigniu, dar nu au izbutit din cauza „opozității”. Șeful opoziției era, prin tradiție, aproape întotdeauna președintele anterior.

După dezbateri agitate, în mai multe ședințe consecutive, am reușit să obțin înfrângerea opoziției, cu mică majoritate de voturi. Șefii opoziției erau bunii mei prieteni și antecesori Nicolae Comșa (din Săliște)¹³, sub care fusesem secretar și Tit-Liviu Tilea (din Șpring), sub președinția căruia îndeplinisem funcția de vicepreședinte. Oricât de vii, ba chiar violente ar fi fost dezbaterile în ședințe, când plecam împreună la cină, nu rămânea nicio urmă de supărare. Se mirau „embrionii”, cei din primele semestre, cum recapitulam discuțiile. Astfel, eu:

— Al dracului m-ai împresurat, Nicolae!

— Dar ți-a succes să mă bagi sub masă...

Nu pricepeau că duelurile retorice cum de nu lăsau urme de supărări după ședințe: „Firește că nu pricepi, pentru că ești încă un embrion prost...”.

Obiecțiile contra panglicii tricolore erau, ca în trecut și atunci, aceleași: teama să nu avem un conflict cu poliția și să nu se dizolve „România Jună”. Apoi, dacă într-un local public s-ar naște un scandal și unui membru i s-ar rupe de către cineva tricolorul de pe piept, nu cumva acela să nu-și ceară „satisfacție cu armă”.

Decenii - de atunci încoace - membrii „României June” au purtat tricolorul în piept, „în pace și onor”, fără cel mai mic scandal și fără să fi fost stânjeniți de poliția vieneză, atât de tolerantă față de micile, ba chiar și față de marile excese studențești. Dar, firește, fără a ști cine a introdus purtatul insigniului.

Cu ani în urmă, la o petrecere a „României June”, am pățit că un student mă întrebă:

— Domnule deputat, ați fost membrul Societății și văd că nu cunoașteți articolul cutare din Regulament, care vă obligă să purtați tricolorul în seara aceasta. Așa repede se uită „meritele”.

În anii proximi a urmat pregătirea „intrării în activitate”. În 1903 elaborasem statutele și planul de reorganizare a Partidului Național Român. După incidentele descrise (care s-au întâmplat la ședința Comitetului, ținută la Sibiu, pe când îmi expuneam

referatul), a candidat Aurel Vlad la Dobra, iar apoi a urmat editarea „Libertății” la Orăștie și s-au început adunările de propagandă pentru intrarea în activitate.

La 1905 am candidat în cercul Ighiu, cu programul Partidului Național Român. În ziua de 26 ianuarie avu loc alegerea. Am rămas în minoritate, fiind ales scriitorul budapestan Verner Gyula¹⁴, cu majoritate de 35 de voturi, din cele circa 700 de voturi, în 34 de comune, împrăștiate între Coșlar pe Mureș și Mușca și Sohodol, dincolo de Câmpeni. În 1906 fiind din nou alegeri generale, sub guvernul „Coalitiei” în frunte cu Al. Wekerle¹⁵ [și] candidând la Șomcuta Mare [cât] și la Ighiu (în mai), am fost ales la Ighiu, cu aproape unanimitatea voturilor românești.

(În 22 noiembrie 1904 ținusem un documentat discurs la Dej contra legii școlare a ministrului Berzeviczy¹⁶).

În congregația județului Solnoc-Dăbâca¹⁷ am reintrodus uzul limbii române, un drept la care se renunțase de mult de [căt]re puținii români care erau membri, ca „viriliști”¹⁸, ai reprezentanței județene (după ce organizasem alegerile pentru reprezentanța județeană, prezident Bodor [de] la Panticeu și V. Ilieș din Recea Cristur).

În timpul dintre anii 1903-1910 am cutreierat toate ținuturile Ardealului și Banatului, vorbind în total în mai multe sute de adunări.

Tot prin 1905-1906 începusem, cu Aurel C. Popovici, acțiunea de culise din Viena. Aproape nu era o lună în care să nu activez cel puțin o dată la Viena...

Activitatea mea din Camera maghiară se reoglindește din procesele-verbale stenografice ale Camerei, dacă acea activitate mai poate interesa pe cineva.

În 1906 am luat asupra mea, ca director, redactarea cotidianului Partidului Național Român „Lupta”, tipărit la tipografia lui Birăuț în Budapesta, unde mă mutasem cu familia. Slujbă fără plată. Fondul întreg era de 10.000 florini. Restul mă privea.

Despre legăturile noastre, ale lui Aurel C. Popovici și ale mele și despre demersurile ce le făceam la Viena nu știau decât Mihali, Maniu și Hodža¹⁹. Acesta [din urmă] numai după ce obținusem invitarea pentru el la Francisc Ferdinand²⁰. Am descris la alt loc cum făcusem cunoștință cu baronul Max Vladimir Beck²¹,

prin moșul Steinacker²², cât și peripețiile prin care am izbutit să fiu chemat în 1907, la prima audiență, la Francisc Ferdinand, A. Brosch, pe atunci maior, venind la Budapesta să mă invite. Memoriile pe care le-am trimis - în timpul dintre 1907 și până la atentatul de la Sarajevo - pentru moștenitorul tronului, mai întâi prin Brosch, apoi prin Bardolf²³ ar face un volum. Unele le am în original ori [în] copie, ca manuscris. Cele mai multe îmi lipsesc. Trebuie însă să se găsească în arhiva castelului din Artstetten²⁴, unde e înmormântat Francisc Ferdinand.

Mă așezasem la Karlsbad. Astfel puteam să-mi exercez profesiunea, rămâneam liber în restul timpului după terminarea sezonului și puteam susține și spori legăturile mele cu românii de peste munți. An de an treceam la București, la sfârșitul lunii aprilie [sau la] începutul [lunii] mai. Făceam vizite pe la colegii mei, urmăream reprezentațiile - excelente - la Teatrul Național, expozițiile „tinerilor artiști”, pictori și sculptori, îmi procuram literatura editată în timpul anului, abonam ziarele tuturor partidelor și revistele mai importante, care nu puteau trece în Ungaria - dar care, expediate la Karlsbad - de acolo se strecurau neconfiscate și după ce plecam, pe adresa mea din Olpret.

În 1905 am fost primit mai întâi în audiență la Regele Carol I.

În 1907, când nici un ziar din București nu putea publica știri în legătură cu răzcoalele țărănești, l-am trimis pe Vasile Moldovan (Domnarul)²⁵ de corespondent al „Luptei” în capitală. Era să fie expulzat, cu toate că nu telegrafia decât ceea ce afla oficial la Ministerul de Interne. Am deschis însă o rubrică în „Lupta” cu titlul „Noi vrem pământ”, unde apăreau zilnic știrile. C. Stere ne trimise un articol al lui Iorga, pe care nu putuse să-l publice în București. Era scris cu „apă sfințită”. Pentru că l-am publicat, Mihali a primit scrisoarea de la Take Ionescu, plină de imputări. Acest interesant document al timpului e la arhiva mea.

În 4 aprilie 1907 a fost primul scandal pentru poezia *A mokányok*, de Györffy Gyula și riposta *A magyarok* de Ioan [Vaida]²⁶. În comparație cu acest scandal, a fost al doilea la 2 iulie, când - de ziua aniversară de 40 de ani a încoronării lui Francisc Iosif ca „rege apostolic al Ungariei” - mă reîntorsesem în cameră - numai [ca] o lină adiere de vânt.

Lencica²⁷ zăcea cu febră de 40°, din cauza unei poliartrite care îi cuprinsese până și încheieturile vertebrale și cea mandibulară. În vrednicia și înțelepciunea Lenichei²⁸ am găsit totdeauna un sprijin moral nestemat. Singurul ei cusur a fost gelozia, pe care căuta să o ascundă și o nega consecvent. Eu treceam cu ironie la ordinea de zi, fericit că Lencica râdea, împreună cu mine, când îi atrăgeam atenția asupra preocupărilor mame-si: *Sed te victa situ veriqua effeta senectus, o mater curis, nequiquam exercat in anis*²⁹. (Vergilius, Encis).

După întremarea Lencichei am mers la băile Baden bei Wien, unde Lencica s-a refăcut mult. Toamna ne-am mutat la Cluj, iar conducerea „Lupei” a luat-o asupra sa părintele Lucaciu. La recomandăția profesorului Purjész³⁰, am dus-o pe Lencica la Abbazia [azi Opatija], din februarie 1908 fiind constatate simptome de apicită³¹ pulmonară. Am stat până la mijlocul lui aprilie. Dânsa s-a însănătoșit deplin, iar eu am scăpat de abaterea neuroastenică, de care totuși începusem să pătinesc.

În 1906 baronul Beck fu numit prim-ministru. A înfăptuit reforma electorală pentru Austria, pe baza sufragiului universal, egal și secret. Dr. Karl Renner³², vechiul doctrinar al regenerării monarhiei, prieten cu A.C. Popovici și cu mine - de pe când fusese bibliotecarul Parlamentului din Viena - ajunsese liderul Partidului Social-Democrat, Kramar³³ șef al Partidului Ceh-Tânăr, iar Gessmann, mâna dreaptă a lui Lueger, ministru al lucrărilor publice.

După ce împăratul refuzase de două ori confirmarea alegerii lui Lueger ca primar al Vienei, totuși Francisc Iosif se văzu silit să-l confirme. Căci, după ce Consiliul Comunal ajunsese cu totul pe mâna Partidul Creștin-Social, Lueger fiind ales din nou, poporul vienez demonștră în Hofburg³⁴, sub ferestrele împăratului: *Abdanken, Abdanken!*³⁵. Numirea „marelui Bürgermeister”³⁶, pe care împăratul a trebuit să o facă, a fost o înfrângere a prepotenței maghiare. Lueger a izbutit vertiginos să schimbe Viena medievală în oraș-capitală modern. Reformele se făceau simțite la tot pasul. Lumină electrică și becuri cu gaz cu ciorap Auer³⁷, tramvaie electrice curate, personal curat, parcuri îngrijite, straturi de flori, Naschmarkt-ul³⁸, pe acoperișul de beton al murdarului râșor

Wien, de până atunci, uzine comunale moderne, aprovizionarea cu apă, suficientă și pentru spălătul străzilor, ecarisajul igienic, Rathauskeller³⁹ etc.

Cu lozinca antisemită, Lueger a izbutit să-și conducă partidul, la putere în conducerea Vienei, timp de 20 de ani și să-l impună drept cel mai puternic partid din Reichsrat⁴⁰. Totuși se știa că, ajungând dictatorul Vienei, nu a dat afară și nu a neîndreptățit pe un singur evreu din personalul comunal. A respectat drepturile câștigate și valoarea de funcționar. Tot așa se știa că dânsul, șeful antisemiților, întreținea relații prietenești cu evrei, de pe timpul când fusese tânăr.

Ca orator era fascinant, iar femeile vieneze îi ziceau cu drept cuvânt, *der schöne Karl*⁴¹. Pe unguri nu-i suferea. Cauza nu era numai momentul politic, ci și faptul că Lueger își dădea seama că șovinismul unguresc va duce monarhia la catastrofă. Îl revolta și șovinismul economic maghiar. Spre a se emancipa de piața ungurească, al cărei debușeu important era Viena, Lueger a făcut o vizită la București. Planul lui era ca, pe lângă toate tratatele economice dintre Austro-Ungaria și România și cu toate clauzele lor protecționiste și prohibitive, să caute să asigure Vienei - în limitele autonomiei comunale - importul de produse agricole, direct din România, emancipând astfel capitala Austriei de sub șantajul oligarhiei „iudeo-maghiare” a Budapestei. Francisc Iosif l-a chemat *ad audiendum verbum*⁴². Primindu-l în uniformă, a stăruit - pus la cale evident de guvernul său maghiar - ca Lueger să nu meargă la București. Acesta i-a răspuns că, fiind invitat de consiliul capitalei române și acceptând el invitația, nu poate satisface dorința M. Sale. A și motivat, arătând interesele populației consumatoare vieneză. Zadarnic a insistat împăratul, ba, iritându-se, a ciocnit și parchetul cu teaca sabiei, căci Lueger nu a cedat.

La București era primar Mihai Cantacuzino. Dânsul i-a aranjat o impozantă primire primarului Vienei, care în același timp era și șeful celui mai mare partid antimaghiar din Austria. La toate ocaziile, de la primirea memorandiștilor încoace, Lueger se dovedise un intransigent și sincer amic al românilor de pretutindeni. Aurel C. Popovici și-a avut mâna în joc cu aranjarea acelei vizite răsunătoare.

Rămâne să amintesc că în 1896 am organizat marile demonstrații contra „Mileniului” maghiar⁴³. Mai întâi cu studenții, la universitate, apoi ajutat de deputații germani din opoziție și, în fine, cu concursul lui Lueger și al partizanilor săi. Am reușit să țin vie opinia publică vieneză, atât de indolentă și de indiferentă față de problemele politice. Dar și tineretul universitar de la multe școli superioare din străinătate, care s-a solidarizat cu colegii nemaghiari din Viena, a început să descopere că în Ungaria există o problemă a nemaghiarilor. Totuși, Europa a continuat să se lase îmbătătată de intrigile romanțate umanitariste pe care maghiarii le țeseau cu multă dibăcie. Toate actele în legătură cu demonstrațiile contra Mileniului sunt legate în volumul predat „Astrei”⁴⁴.

Împăratul Wilhelm II⁴⁵, vizitând Budapesta, i-a lingușit pe unguri, făcându-i și mai fuduli. Cum să nu fi fost ei încrezuți când le stătea la dispoziție toată forța armată și economică a monarhiei habsburgilor, împreună cu a imperiului german... Iar nemții erau orbiți de statistici falsificate, de *Bundestreue*⁴⁶ de *csárda*⁴⁷, *feurige Ungarinen*⁴⁸, de poeziile lui Lenau⁴⁹, de rapsodiile lui Liszt și de alte sentimentalisme; reziduuri ale timpurilor lui Metternich⁵⁰, Kossuth⁵¹ și ale lui *Rákoczi des Rebellen*⁵². Astfel s-au sinamăgit reciproc, ceea ce a condus la înfrângerea Puterilor Centrale, în 1918. *Betogene Betrüger*⁵³.

De ceea ce însemna ostilitatea, care mocnea în sufletul tuturor negermanilor și nemaghiarilor, din monarhia Austro-Ungară, nu s-a ținut seama nici la Viena, nici la Berlin. Budapesta domina situația prin cerbicia nătângă a lui Tisza⁵⁴. Asupriri, internări, confinări, mobilizări pentru munci asigurau ordinea internă.

Și a venit izbucnirea Primului Război Mondial, 1914! Negermanii și nemaghiarii? Cei concentrați pe front „își făceau datoria”, „de silă ca de voie bună”. Cei de acasă făceau pe patrioții. Automatic s-a născut o mafia, o rețea de complicitate a acestora contra victoriei Puterilor Centrale. Nu sabotarea efectivă materială a provocat dezastrul final, ci intriga nutrită și răspândită în suflete. Cehul, românul, sârbul, slovacul, slovenul, croatul, ruteanul galițian și tot ce era italian, activa în aceeași măsură și cu aceeași metodă de fățarnicie. Până și polonezii și cu aceeași cerbicie slavii dalmatini. Primarul orașului Praga - la

toate ocaziile de „victorii”, pe un câmp de luptă - trimitea M. Sale Împăratului telegrame ditirambice de felicitare patriotică, în termeni suspect de exagerați. Medicul ceh făcea tot ce putea ca pe invalidul român sau slav să-l scutească de a fi trimis din nou pe front. De asemenea, ofițerii acestor nații observau aceeași tactică, reciproc față de conaționali lor. Civili adânceau cu dibăcie antagonismul austriecilor nemți în contra ungarilor, în armată, și a ofițerilor austro-ungari contra celor germani.

Toate acestea erau atitudini firești, executate fără a fi fost organizate, acordate ori mărturisite. O înțelegere, un pact fără cuvinte. Hodža și eu rămăsesem tot timpul în contact cu prietenii vechi și eram *grossösterreicher*-i⁵⁵ intransigenți, până la excese absurde, de ipoteze patriotarde. Numai Cornel C. Stodola⁵⁶ ne întrecea, exagerând atitudini și manifestații patriotarde, până la impertinență. Ceea ce ni se părea de necrezut și nouă era însă straniul fapt că eram la unison cu amicii austrieci, care - și după ce apăruseră punctele wilsoniene - țeseau, cu toată seriozitatea de copii naivi, planuri mărețe *grossösterreichiste*. De exemplu cum va anexa Austro-Ungaria Cirenaica⁵⁷ de la italieni și-și va extinde exportul în Africa. Numai asupra portului mai potrivit, care va deservi linia ferată nord-sud, balcanico-austro-ungară nu puteau cădea de acord. Când eram între noi râdeam de aceste elucubrații. Față de prietenii vienezi ne jucam rolul pledând Hodža pentru Durazo, eu pentru Valona⁵⁸, iar Stodola - ultrapatriot și economist - pretindea un nou port, vrednic de ideea mare ce trebuia realizată. La ocazii se atașau și oamenii oficialității supreme, ca de exemplu Ciunai, fost banus al Croației (un prost), Auffenberg, marele general de pe frontul galițian și distins intelectual etc. Acest capitol merită o mai amplă descriere, independentă.

Interesant e că, în toată literatura de memorii, niciun autor nu reliefează faptul că maghiarii au fost și urzitorii războiului mondial (1914-18), și cauza înfrângerii Puterilor Centrale. Firește că, în ultimă analiză, ei au fost susținuți timp de decenii de către Bismarck, în politica lor, ca instrumente egoiste, pentru slăbirea și paralizarea slavismului în Austria, spre a pregăti momentul pentru înghițirea teritoriilor habsburgice. Mai străini de această realitate au rămas francezii (J. Bainville)⁵⁹, iar mai real judecau

englezii (Seton-Watson și Steed). În ultimă analiză tot maghiarii au fost și cauza izbucnirii războiului mondial II. Acțiunea revizionistă, cumpărarea lui Ciano, intrarea lor ca primii în Axă, șantajul cu steagurile capturale de ruși în 1848/49 - restituite lor de U.R.S.S. - jurământul de eternă frățietate cu sârbii, ca, după câteva săptămâni, să facă, împreună cu nemții, baia de sânge din Bacica și Banat⁶⁰.

La 28 iunie 1914 mi s-au prăbușit toate speranțele de a putea salva situația nației cu ajutorul lui Franz Ferdinand. Ce puteam să facem, Aurel C. Popovici și eu, când Tisza ajunsese dictatorul Puterilor Centrale, iar noi doi eram luați la ochi de el drept cei mai primejdioși români? Am trecut în Elveția. Acolo găsirăm cea mai frățescă primire și înțelegere la ministrul român din Berna, Păcleanu. Încercările noastre de a intra în legături politice cu miniștrii Antantei nu au reușit. Pentru ei noi eram - fiind cetățeni unguri - un fel de „bochi” și astfel suspecti. Legătura cu Bucureștii era susținută de Popovici pe cale cât se poate de paradoxală. Păcleanu își trimitea curierul, prin ministrul german din Berna, acesta având curier special la oficiul de externe din Berlin, de unde îl lua în primire - sigilat! - ministrul român din Berlin, Beldiman⁶¹. Beldiman așeza curierul din Berna în curierul său și îl preda - sigilat - oficiului de externe german, care se trimitea la București, iar de acolo, ministrul german Von dem Busche îl preda ministrului de externe român. Acesta preda lui N. Filipescu⁶² scrisorile lui Aurel C. Popovici.

Cu cercurile berlineze eram în legătură prin Lutz Korod. Aceste legături le susțineam eu, fiind în veche prietenie politică și personală cu Korodi. Condamnat pentru „agitație”, ca redactor la „Kronstädter Zeitung” a fost scos și din postul de profesor al liceului „Honterus”⁶³, din ordinul guvernului maghiar. S-a refugiat la Berlin unde a primit postul de director al liceului de fete din Schöneberg⁶⁴, lângă Berlin. Decenii de-a rândul a desfășurat o vie activitate publicistică contra șovinismului maghiar. Fiind de ani de zile în corespondență cu dânsul, în 1914 mă invitase să țin o conferință la Berlin asupra problemei naționalităților din Ungaria. Corespondența noastră se efectua neted între Geneva

și Berlin; mai întâi prin cărți poștale inofensive, prin care s-a stabilit un cifru de nume pentru diferite personalități. Curând însă ne-am perfecționat. El îmi trimitea, de multe ori, scrisorile foarte detaliate, în plic închis. Un profesor mai tânăr, sas ardelean, Breckner era la cenzura germană din Berlin pentru corespondența cu Ungaria, cunoscând limba maghiară. Acesta punea stampila cenzurii pe plic, iar eu predam scrisoarea-răspuns lui L. Kordi, prin Păcleanu și Beldiman, pe calea oficialității germane.

Ajunsesem să propun ca României să i se admită ocuparea părților românești ale Ungariei, în schimbul abandonării neutralității, fiind mai întâi demis Tisza și impus un guvern docil. Dacă la încheierea păcii, trupele române nu s-ar retrage, ori România ar refuza să intre într-o relație de drept public, vor putea fi scoase cu ușurință, de Bavaria și Reich-ul, cu Austro-Ungaria. E o fantezie absurdă? Din memoriile lui Czernin⁶⁵ și din cartea lui Jancsó Benedek⁶⁶ rezultă că Tisza însuși a fost sondat de Czernin în această direcție și că acesta din urmă, ca și Franz Ferdinand¹ - înainte de a fi ucis - se împăcase cu această soluție. Firește, Tisza era să turbeze când i-a răspuns lui Czernin (Vezi și memoriile Prințului Windischgraetz⁶⁷, Ed. Travill-Paiot).

Ștefan Tisza, cu toate că avusese mamă germană, contesa Dégenfeld, era prototipul firii maghiare. El punea totul pe o carte: *dupla vagy semmi* (dublă ori nimic)...

Cred că am descris mai pe larg - la alt loc - cele două vizite ale mele la Berlin⁶⁸. De aceea rezumez. Conferința organizată de L. Korodi am ținut-o într-o saletă a restaurantului „Rheingold”. Sosind cu Korodi, după prezentările reciproce, primul lucru mi-a fost să răstorn o masă mai mică, pe care așezai o hartă etnografică a Monarhiei Austro-Ungare, editată de „Alldeutscher Verband”⁶⁹. Astfel era exclus a elimina orice suspectare de a fi prejudecat.

Am vorbit liber circa 1½ ore. Cei invitați de Korodi au ascultat cu mult interes, iar apoi - după obiceiul german - mi-au adresat întrebări. Cu toții se mirau ce ușor și perfect vorbeam nemțește. Domnii prezenți au fost: contele Westorp, președintele Partidului Conservator din Reichstag⁷⁰, contele Reventlaw, directorul ziarului „Nationalzeitung”⁷¹, Hoetsch, profesor

¹ Vezi și *Franz Ferdinand* de Constantin Graur - Paul Editions, București 2023

universitar, corespondent la „Kölnische Zeitung”⁷², prezidenții societății *Verein zum Schutze des Deutschtums im Ausland*⁷³ și al altor câteva societăți. Din unele observații ale lui Hoetsch, am înțeles preocuparea lui în favorul politicii oficiale germane față de unguri și am izbutit să-i clatin păreriile. M-a impresionat straniu atitudinea domnilor, când am intrat cu Korodi. Povesteau în grupuri. Intrând noi, s-au așezat repede în șir „drepti”, iar cum pășeam de la om la om - prezentându-mă Korodi - ei își spuneau numele cu palma la pantaloni, câțiva inși lăsându-mă în aer cu mâna pe care le-o întinsesem (*Der preussische Ladstock*⁷⁴).

A doua oară am fost la Berlin împreună cu Aurel C. Popovici. Acea vizită, cu toate peripețiile ei, s-a desfășurat foarte interesant și instructiv. Prin Korodi făcusem cunoștință cu Freiherr von Keüdel, concentrat ca locotenent. Nu mi-a fost dat să cunosc un neamț atât de bine orientat și documentat în toate problemele politice austro-ungare, istorice, sociale, de partide, ca acest tânăr referendar⁷⁵ și proprietar moșier. Era fiul fostului contemporan, amic și concurent al lui Bismarck, expulzat de acesta ca ambasador la Roma. Bătrânul Keüdel - ca ambasador - având ochii din ce în ce mai slabi, fiul său adolescent îi făcea serviciul de secretar, citindu-i cărți, ziare și ascultând povestirile ce i le comunica tatăl, din experiența vieții sale. Prin Beldiman și prin subsecretarul de stat de la ministerul german de interne, am obținut, împreună cu Popovici și cu Beldiman, audiența la cancelarul Bethmann-Hollweg⁷⁶. Între hârtiile arhivei mele se găsesc însemnările acelor zile. Debaclul german a trebuit să vină pe urma doctrinarilor savanți, simpliști și încrezuți, care erau la conducere. Iată diapazonul impresiilor mele:

Keüdel: — Marele amiral Tierpitz vă primește cu plăcere; eu sunt om de casă la dânsul, dar fiind dizgrațiat de împăratul, lasă aprecierii dv., dacă e bine sau nu să-l vizitați... (nu ne-am dus).

Zimmermann⁷⁷: — Înțeleg pe deplin justețea punctului de vedere românesc (era la cafea, după-masa la care ne invitasă pe amândoi, împreună cu Beldiman și cu Korodi).

Eu: — Dar atunci de ce nu-i faceți Kaiserului un raport, printr-o „Immediateingabe”⁷⁸

Zimmermann: — Șeful meu, von Jagov, ar putea să o facă, cu

aprobarea Cancelarului. Eu nu am căderea. Sunt om de carieră și burghez. Dacă m-aș adresa direct împăratului, mi-aș risca viitorul...

LA BETHMANN-HOLLWEG

Popovici își expune concepția grossösterreichistă, sub unghiul intereselor germane. O expune *in nuce*⁷⁹, lapidar.

Bethmann-Hollweg: — Dar contele Tisza nu va admite niciodată așa ceva.

Eu: — Excelență, Tisza poate fi înlocuit printr-un alt prezident de consiliu...

Bethmann-Hollweg nu apucă să răspundă când Beldiman mă întrerupe:

— Aceasta este exclus... Bethmann îl întrerupe pe Beldiman:

— Tisza se bucură de absoluta încredere a împăratului Francisc Iosif. Cum s-ar putea cere ca împăratul să-l demită... (Nu am mai zis nimic. În discuție era întrebarea ce ar trebui făcut pentru ca România - părăsind neutralitatea - să se alătore Puterilor Centrale)...

Keüdel ne-a oferit o cină într-un elegant restaurant. „Unter den Linden”⁸⁰ (Dress!). În jurul unei mese mari erau așezați 10-15 inși. Invitații au fost astfel selecționați de Keüdel, încât să aparțină diferitelor nuanțe de camarile ale împăratului și Kronprinzului⁸¹. Spre a nu-l compromite pe acesta din urmă, scopul a fost să putem lua contact direct cu intimul Kronprinzului, Freiherr von Maltzahn, fără a trezi bănuieli. Erau tot oameni din protipendada funcționărească și politică. Eu - ca de obicei - am avut de vecin pe Freiherr von Jagov, șeful poliției. În decursul mesei ne-am povestit reciproc anecdote savuroase. E ceața artificială de a apărea inofensiv. Ridicându-se masa, societatea s-a împrăștiat în grupuri, prin cele 2-3 saloane, spre a lua cafeaua. Keüdel, după ce și-a aranjat cu dibăcie oaspeții, l-a poftit pe Popovici și pe mine la o măsuță mai izolată, împreună cu dl Maltzahn.

Keüdel: — Dle profesor, poftiți, expuneți-vă ideile dlui